

Tanner ja vaaran vuodet

TANNER JA VAARAN VUODET

Mitä mahtoi suunnitella Urho Kekkonen, kun hän lähes päivälleen 60 vuotta sitten sai valmiiksi juhlakirjoituksen Helsingin Sanomiin? Siinä ylistettiin Väinö Tanneria tämän 60-vuotispäivänä näin: "Väinö Tannerissa on paljon sellaista, joka on suomalaisia mitä mieheissä voi olla: hän on varma mielipiteissään, joskus itsepäisyyteen saakka, hän on rehellinen ja luotettava kannanotoissaan, hän on uskollinen asialleen ja tovereilleen, hän on realiteettien mies, kylmä ja kovakin asioissaan, mutta lämmin ihmisenä, hän on humoristinen omalla jäyhällä tavallaan. Hän on rohkea mies, niin rohkea, että hän puolustaa omaa oikeuttaan, työväenluokan oikeuksia ja meidän yhteisiä oikeuksiamme, olivatpa vastassa mitkä voimat tahansa."

Voi vain arvailla, mikä sai Kekkonen noin innostumaan Tannerista. Ehkä hän tällä tavoin ilmoittautui tärkeämpiin yhteiskunnallisiin tehtäviin. Hänhän oli juuri noihin aikoihin turhautunut sivuraiteilla oleva poliitikko. Juhani Suomi ei tätä Kekkonen purkausta tarkemmin selitä. Ehkä Tannerin taipumattomuus oli tehnyt aidosti vaikutuksen myös Kekkoseen, joka hehkutti: "Väinö Tannerin on kannattanut elää näin pitkälle niin että hän, monet kerrat vihatuin ja parjatuin mies, saa nähdä olevansa paitsi omien rakastama myös vastustajiensa arvostama ja kunnioittama. Väinö Tanner, suomalainen valtiomies suomalaisen työväenliikkeen johdossa, on eräs tae kansamme itsenäisyystahdon jatkuvasta säilymisestä ja lujittumisesta." Oman painonsa Kekkonen kiitoksille antoi se, että Tanner oli edellisenä kesänä Neuvostoliiton röykytyksestä tarpeeksi saaneena eronnut hallituksesta.

Kekkonen kehut eivät jääneet kokonaan vaille vastakaikua. Pari vuotta myöhemmin valtiovarainministeriön esittelijäneuvos Sakari Tuomioja oli suunnittelemassa toimia valtion virastojen toiminnan tehostamiseksi ja vihjasi mahdollisesta uudesta tehtävästä Kekkoselle. Jatkosodan aikana elokuussa 1943 Kekkonen nimitettiin virastoasiain valtuutetuksi - nimitys oli hänen itsensä keksimä. Valtiovarainministeri Tanner otti tehokkaaksi tuntemansa ja "haukkuja pelkäämättömän" Kekkonen mielihyvin ministeriöönsä. "Kekkokosta tehokkaampaa miestä siihen ei löydy", Tanner myönsi. Kekkonen itse sanoi Tannerin pyytäneen häntä "virastodiktatoriksi". Tässä ylimmän byrokraatin virassa Kekkonen oppi loputkin valtiokoneistosta ja suomalaisen yhteiskunnan lainalaisuuksista. Edellisen vuoden marraskuussa Kekkonen kavereineen oli Rovaniemellä jonkin voimalla laittanut maailmankuvansa uusiksi ja ryhtynyt samantien myös ottamaan yhteyksiä Tannerin arvostelijoihin ja vastustajiin SDP:ssä, muiden muassa J.W. Ketoon. Voidaan siis sanoa, että vaikka Kekkonen kesällä 1943 nautti Tannerin luottamusta, Tanner ei enää nauttinut Kekkonen luottamusta.

Kun sotatoimet Suomen ja Neuvostoliiton välisillä rintamilla 5. päivän syyskuuta 1944 päättyivät, Suomen Sosialidemokraattinen Puolue oli yhtä hajalla kuin se oli ollut neljännesvuosisata aikaisemmin. Historia toisti itseään siinäkin mielessä, että Tanner oli edelleen maltillisten voimien johtaja ja yhä valmis asettumaan kommunisminvastaisen taistelun johtoon. Sillä siinä oli hänen ja hänen laillaan ajattelevien mielestä ensi kädessä kysymys. Heti aselevon voimaanastumispäivänä järjestettiin Helsingissä Arvo "Poika" Tuomisen 50-vuotispäivien kunniaksi tilaisuus, jossa Tannerin politiikkaa läpi sotavuosien tukeneet sosialidemokraatit määrittivät tavoitteensa. Tämä toverijoukko sai kiirehdittyä koolle SDP:n ylimääräisen puoluekokouksen marraskuun lopulla. Tuon kokouksen kulku ja henkilövalinnat antoivat vuosiksi eteenpäin suunnan ja toimintamallin sille sosialidemokraattiselle joukolle, joka seuraavat kaksikymmentä vuotta kävi ideologista lähitaistelua. Periaatteena oli, että kommunisteja vastustetaan keinoja kaihtamatta ja SDP:n omat vasemmistopoikkeamat ahdistetaan puolueen ulkopuolelle.

Saman päivän iltana, jolloin Tanner kannattajiensa kanssa piti äsken mainittua palaveria, Kekkonen saanoi samassa luotettavassa porukassa, joka kaksi vuotta aikaisemmin oli Rovaniemellä vetänyt johtopäätöksiä. Kekkonen uskoi nyt monen muun poliitikon tapaan, että sodanjälkeinen suomalainen yhteiskunta olisi selvästi vasemmistolaisempi kuin sotia edeltänyt, ja siksi oli kommunistien kanssa kamppailtaessa "otettava reipas askel vasemmalle". Kolmas merkittävä kokous oli pidetty jo päivää aikaisemmin. Sosialidemokraattien rauhanoppositio radikaalimpi siipi oli kokoontunut omaan palaveriinsa pohtimaan tulevaisuutta. Kekkonen lähipiiri alkoi pitää yhteyttä tämän joukon kanssa.

Kekkonen, jolla itsellään oli tiedustelutausta, tuskin yllättyi, kun muutama viikko myöhemmin hänen puheillensa saapui korkeaarvoinen neuvostoliittolainen tiedustelumies J. Jelisejev. Tämän ammattimiehen tehtävänä oli solmia "toimivat yhteydet" sellaisten henkilöiden kanssa, jotka "johdonmukaisesti" olivat toimineet "rauhan puolesta". Jo muutamaa päivää myöhemmin Kekkonen ja Suomen poliisiministeri illastivat yhdessä Neuvostoliiton tiedustelupalvelun virkailijan kanssa. Tästä yhteydenotosta lähtien Kekkonen oli koko poliittisen toimintansa ajan vähintäänkin yhden askeleen edellä muita suomalaisia politiikan toimijoita. Tuo etumatka tuli korostetusti esiin yya-sopimusneuvottelujen ja myöhemmin Porkkalan palauttamista koskevien neuvottelujen aikana. Kulloisestakin muodollisesta asemastaan riippumatta Kekkonen oli parhaiten - useimmiten ainoa - neuvostoliittolaisten todellisista aikeista informoitu suomalainen.

SDP:n ylimääräistä puoluekokousta avatessaan puoluesihteri Aleksi Aaltonen vetosi väkeensä raamatun sanoin. Hän siteerasi Egyptin "kansanhuoltoministeri" Joosefin neuvoa kotimatalle lähteville veljilleen: "Älkää riidelkö tiellä." Vetoisuus kaikui kuuroille korville. Kokousedustajat oli valittu jo ennen sodan loppumista ja siksi Tannerin kannattajilla oli kokouksessa enemmistö. Puoluekokous päättyi viidentenä päivänä laihaan sopuun. Puolue pysyi näennäisesti yhtenäisenä, mutta tosiasiaissa puolue oli pahasti hajalla. Ne, joilla oli syytä uskoa tai toivoa Neuvostoliiton vaikutusvallan kasvavan Suomessa, ottivat

etäisyyttä SDP:sta ja Tannerista.

Täytyy ihmetellä Tannerin tarmoa ja lujuuutta pitää tärkeimmät langat käsissään. Hän ei ollut enää nuori mies ja sotakin oli varmasti kuluttanut voimia. Hän kävi tietenkin myös omaa poliittista henkiinjäämistäisteluaan. Tannerilaiset toimivat nopeasti ja päättäväisissä tilanteissa, joka oli joka suhteessa sekasortoinen. Tannerin mielestä ei ollut tarvetta heittäytyä "liehakoimiseen ja matelevaisuuteen", jota hän oli havainnut ympärillään. "Se on leimattava suorastaan epäkansalliseksi menettelyksi", Tanner sanoi puoluekokousväelle. Yhtä selkeä oli hänen näkemyksensä sisäpoliittisesta asetelmasta. Edessä oleviin eduskuntavaaleihin oli lähdeittävä päättäväisin mielin: "On muistettava, että tällä kertaa tulee myös kommunistinen puolue pitkän ajan jälkeen esiintymään vaalitaistelussa. Sen menettelytavat ja tavoitteet ovat kansallemme myrkyä emmekä voi luottaa siihen edes Suomen itsenäisyyden puolustajana."

Lähitulevaisuutta ajatellen tärkeimmiksi osoittautuivat tietyt henkilövalinnat. Puoluesihteeriksi valittiin nuori Unto Varjonen, jota oli Tannerille suositeltu. Hän oli 28-vuotias maisteri ja ehtinyt ansioitua sekä rintamalla että Aseveliliirossa. Pari päivää myöhemmin uusi puolueoimikunta valitsi järjestösihteeriksi liiton pääsihteerin Väinö Leskisen, Varjosen toverin ja ikätoverin. Puolue oli pelastettu tannerilaisille, heillä oli niukka enemmistö puolueoimikunnassa, mutta vyörytys jatkui. SDP:tta kosittiin ahkerasti mukaan vaaliliittoihin vastaperustetun SKDL:n kanssa. Muiden mukana K.-A. Fagerholm halusi aloittaa yhteistyön kommunistien kanssa. Hän oli samaa mieltä kuin Väinö Voionmaa, joka uskoi, että maan alta nousseet ja laillisen aseman saaneet kommunistit "eivät ole samoja kommunisteja kuin aikaisemmin". Tannerin suhde suomalaisiin kommunisteihin ei ollut muuttunut sitten 1920-luvun. Hän uskoi, että etenkin Moskovassa koulutetuilla tovereilla oli edelleen entinen päämäärä, vallankumous Suomessa ja Neuvostoliiton tahdon alle alistuminen.

Paasikivi kokosi juuri noihin aikoihin ensimmäistä sodanjälkeistä hallitustaan. Tanner väänsi SDP:n osalta linjaa aivan eri suuntaan kuin Kekkonen omiensa joukossa. Tannerin mielestä oli selvää, että hallituksen ja Valvontakomission välillä olisi aina jännitystä, siksi ei pidä valita hallitukseen valmiiksi myöntäväisiä miehiä. Tannerilaisten mielestä SDP:tta oli voimistettava aatteellisesti, mutta kotikommunistien kanssa ei pitänyt lähteä kilpailemaan vasemmistolaisuudella, siinä huutokaupassa maltilliset häviäsivät aina.

Vielä marraskuussa 1944 Tanner saattoi tukea Paasikiven ehdokkuutta pääministeriksi. Porvarillinen "myöntäväisyysmies" oli Tannerin mielestä parempi kuin esimerkiksi Fagerholm, joka horjui SDP:n vasemmiston liepeillä, puhumattakaan Eero A. Wuoresta, jonka nopea ulkopoliittinen käänös oli ollut satakahdeksankymmentä astetta. Äkkikäännyksen innolla Wuori oli alkanut kutsua Tanneria omissakin porukoissa "sotarikolliseksi". Kun Tanner sitten suunnitteli asettumista ehdokkaaksi vuoden 1945 vaaleihin, välit Paasikiveen alkoivat viiletä. Paasikivi jopa uhkasi erota pääministerin virasta, jos Tanner asettuisi ehdolle. Hän halusi "usia kasvoja eduskuntaan". Tanner vetäytyi nuristen.

Ääriyasemmisto kytki yhteen vaaliliittoasian ja poliittiset puhdistukset SDP:ssa. Vaaliliiton ehtona oli, että "demokratian vastustajat ja sotasylliset" eivät olisi ehdokaslistoilla. Vaaliliitot torjuttiin tannerilaisten toimesta. Kommunistit eivät saisi sanella, ketkä sosialidemokraatit sopivat eduskuntaan ja hallitukseen. Sen jälkeen SDP leimattiin ääriyasemmistolaisessa propagandassa sotasyllisten piilopaikaksi, jossa "tannerilaiset yrittivät jatkaa rikollista toimintaansa". Tanner henkilönä oli kaiken ryöpytyksen pääkohde. Vaalien jälkeen keväällä 1945 kotikommunistit aloittivat Tanneria vastaan laajan propagandahyökkäyksen, jolle Valvontakomissio ja Moskovan lehdet antoivat täyden tukensa.

Kekkonen toimintalinja sosialidemokraatteihin päin oli hahmottunut keskustelussa, jonka Kekkonen kävi helmikuussa 1945 valvontakomission kahden johtohenkilön, Zdanovin ja Orlovin, kanssa. Kekkonen oli itse pyytänyt päästä korkeiden neuvostotovereiden puheille. Omaksumansa tuoreen tavan mukaan hän oli yksin. Kekkonen jakoi Suomen poliitikot kahteen ryhmään: reaalioliittikoihin ja toiveajattelijoihin. Edelliset pyrkivät poistamaan epäluulot ja rakentamaan keskinäistä luottamusta Suomen ja Neuvostoliiton välille. Jälkimmäiset olivat kyllä muodollisesti täyttämässä välirauhansopimuksen ehtoja, mutta vilkuilivat länteen ja odottivat muutoksia kansainvälisessä tilanteessa. Tannerilaiset olivat juuri näitä.

Kekkonen itsensä edustama "luottamuslinja" tukeutui kommunisteihin, sosialidemokraattisiin oppositiovoimiin sekä tiettyihin porvarillisiin ryhmittymiin. Kekkonen omien muistiinpanojen mukaan Zdanov ja Orlov kirjoittivat Kekkonen sanoja "uutterasti" muistiin. Kekkonen mielestä juuri nk. radikaalin porvariston tukeminen oli Neuvostoliiton omien etujen mukaista. Miten oli mahdollista, että Kekkonen pystyi vain runsas puoli vuotta sen jälkeen, kun Stalin oli päättänyt voimakeinojen sijasta syleillä suomalaisen demokratian hengiltä, tuottamaan ja myymään neuvostoliittolaisille poliittisen formulan, joka oli käytössä kokonaisen neljännesvuosisadan? Tämä on kysymys, joka edelleen askarruttaa tutkijoita.

Socialidemokraatit puolestaan ovat vuosikymmenet hämmentyneinä kyselleet, mistä Neuvostoliiton viha Tanneria kohtaan pohjimmiltaan johtui? Jopa Tehtaankadulla työskenteleviä KGB:n miehiä askarrutti se kiihko, jolla Neuvostoliitto vielä Stalinin kuoleman jälkeen kohdisti yhteen henkilöön niin paljon kaunaa. Poliittisen ja ideologisen vastakkaisuuden lisäksi suhtautumisessa Tanneriin ilmeni jokin subjektiivisluonteinen tekijä. "Stalinin asennoitumiseen häneen sekoittui jotain henkilökohtaista", Albert Akulov kirjoitti muistelmissaan. Kysymys on aiheellinen, sillä Neuvostoliitolla oli Suomessa ollut paljon ankarampia arvostelijoita ja pahempia vihollisia kuin Tanner. Tähän asiaan on taas tullut hieman lisävalaistusta Moskovan suunnalta. Joskus historian paradokseille on haettava selityksiä dogmien ja opinkappaleiden takaa, sielutieteen alueelta. Stalin inhosi Tanneria ilmeisesti myös henkilökohtaisista syistä. Kannattaa muistaa, että miehet olivat ikätovereita. Tanner oli tavannut Stalinin ensimmäisen kerran jo neljännesvuosisata aikaisemmin Suomessa. Tanner taisi tavata Lenininkin ennen Stalinia.

Stalinin käynti Suomessa syksyllä 1917 oli ollut hänen ensimmäinen suuri puolue tehtävänsä kansankomissaarina. Tehtävä oli tu itseltään Leniniltä. Mutta Stalin epäonnistui Leninin edessä. Hän ei saanut kaikkia suomalaisia sosialidemokraatteja vallankumouksen tielle ja syynä oli Tanner. Moskovan neuvotteluissa syksyllä 1939 Tanner muistutti Stalinille olevansa edelleen menshevikki, vähemmistöläinen. Venäjän bolshevikeilla oli ollut sopimattomia yhteyksiä japanilaisten kanssa vuosisadan alussa. Myös ensimmäisessä maailmansodassa he olivat olleet vihollisen apuna. Tarkoitus oli tietenkin heikentää valkoisten kenraalien johtamien joukkojen moraalia ja luoda vallankumoukselle otollista maaperää. Olisi ollut aivan sopimatonta penkoa historian roskatynnyriä ja löytää sieltä todisteet bolshevikkien maanpetoksista. Lenininkin maine olisi romahtanut.

Tanner muistutti Stalinia noista asioista, vanha suurlähettiläs Podzerov oli kuiskutellut Stalinin kuoleman jälkeen nuoremmilleen. Stalin ei ylipäättäen halunnut muistutuksia vallankumouksellisesta menneisyydestään. Vuosien mittaan kaikki Stalinin vallankumoukselliset ikätoverit teloitettiin ja Stalinin omaa menneisyyttä koskevat paperit ja muut dokumentit pyrittiin hävittämään arkistoista. On siksi aivan perusteltua olettaa, että hyvissä hengen ja sielun voimissa oleva katumaton suomalainen ikätoveri, joka tiesi liikaa Stalinista, ärsytti Neuvostoliiton itsevaltiasta suunnattomasti. Ei Tanner muutenkaan mikään sulava diplomaatti tainnut Moskovassa olla. Kun hänet vietiin Leninin mausoleumiin, Tanner totesi mukana seuraaville GPU:n miehille tavanneensa Vladimir Iljitsinin elävänä, mutta "tällä oli silloin kyllä suurempi pää".

Kekkonen puolestaan ei olisi voinut saada Tanneria parempaa antagonistia, sen olivat tulevat vuodet osoittava. Vaikka Tanner oli Kekkoselle kiusallinen vastarintamies, oli hän myös viholliskuva, josta oli apua todistelussa oman linjan puolesta. Kuten Hannu Soikkanen on huomauttanut, oikeistolaiseksi, jopa äärioikeistolaiseksi leimautui ja leimattiin sen perusteella, miten suhtautui Neuvostoliittoon ja Kekkoseen, ei demokratiaa ja yhteiskuntaa koskevien mielipiteiden pohjalta. Tehtaankadulle Tannerin mollaaminen oli monella tapaa käyttökelpoista. Sillä tuettiin Kekkoa, lyötiin kiilaa SDP:n sisälle ja annettiin muillekin politiikassa puuhasteleville varoittava esimerkki poliittisesta poltinmerkistä. Oli luotu "hyödyllinen myytti", johon useimmat venäläiset uskoivat, ja vaikka olisivat jotain muuta tienneetkin, eivät voineet kuin jatkaa Stalinin ja Otto-Ville Kuusisen viitoittamalla linjalla. Tätä jatkui Neuvostoliiton sortumiseen asti.

Aivan kuten Leninin vuonna 1917 matkaan lähettämä Stalin, Stalinin vuonna 1944 matkaan lähettämä Zdanov hävisi SDP:n puoluekokouksen Tannerille. Tannerilaisten voitto romutti ainakin joksikin aikaa suunnitelmat kommunistivetoisen "kansallisdemokraattisen blokin" luomisesta. Ensimmäinen koeputki "Laboratorio Suomessa" oli särkynyt. Ilmeisesti Valvontakomissiossa arveltiin, että Tanner ja hänen kannattajansa voitaisiin lopullisesti vaientaa sotasyllisyysoikeudenkäynnillä. Siksi sen järjestämistä kiirehditettiin. Tuore oikeusministeri Kekkonen sai tehtäväkseen sotasyllisyysprosessin hoitamisen. Paasikivi jarrutteli, mutta Kekkonen hoppuili. Oikeusministeri halusi "nopeita ja näkyviä toimia".

Asevelisiipi ei jäänyt toimeksi, kun työväenliikkeen johtaja oli joutumassa syytteeseen. Leskinen, Yrjö Kilpeläinen ja muut nuoret miehet keräsivät eduskunnassa 24 nimeä aloitteeseen, jossa sotasyllisten piiri olisi määritelty niin avaraksi, että myös Paasikivi ja Kekkonen olisivat tulleet sen piiriin. Tosimielessä aseveljet esittivät, että syytetyt olisi saatava kansainvälisen tuomioistuimen eteen, mutta se ei Zdanovin ja Stalinin nöyryytyslinjaan sopinut. Omien piti tuomita. Neuvostoliittolaiset, jotka olivat tottuneet summittaiseen stalinistiseen vallankäyttöön, ihmettelivät, paitsi Paasikiven vitkuttelua, myös suomalaisten juristeriaa. Syyllisethän olivat tiedossa, vain tuomiot puuttuivat.

Oikeudenkäynti oli alusta loppuun kädenvääntöä stalinistisen hirmuhallinnon ja pohjoismaisen oikeusvaltion välillä. Zdanovin uhkailujen alla Kekkonen ja Paasikivi taipuivat lopulta painostamaan sotasyllisyysoikeutta tuomitsemaan aiottua ankarammat rangaistukset. Paasikivi harasi vastaan viimeiseen saakka, "vuorenpainoisten" tunnontuskien puristuksessa, Kekkonen suhtautui asiaan käytännöllisemmin. Max Jakobson on muistuttanut, että Paasikivi ei saanut tukea edes niiltä poliitikoilta ja puolueilta, joiden on täytyntä periaatteessa olla samaa mieltä taannehtivan lainsäädännön sopimattomuudesta järjestelmäämme. Mutta suomalaiset ryhtyivätkin kilpailemaan Valvontakomission suosiosta toisiaan vastaan. Nyt tiedämme, että Stalin ei halunnut pistimillä ja terrorilla hallitsemaan Suomea. Tiesikö myös Kekkonen, mutta jätti sen omista syistään kertomatta?

Paasikiven mielestä Tanner vaikeutti hänen työtään. Kesken oikeudenkäynnin vapaalta jalalta vastannut Tanner kävi Elannon henkilökunnan pikkujoulujuhlissa, jossa väitti Paasikiven ahdistelleen häntä "jo 1918 ja nyt taas uudelleen". Tieto tästä kulkeutui tietenkin Paasikivelle, joka murisi päiväkirjalleen: "Tanner on alhainen karaktääri. Huono mies. En olisi uskonut häntä näin huonoksi ja matalamieliseksi." Tuomo Polvinen toteaa Paasikiven puolustukseksi, että sotasyllisyyskysymyksen hoidossa ei voitu pyrkiä pelkkään laillisuuteen ja moraaliseen oikeamielisyyteen. "Niiden yläpuolelle asetettiin tarkoituksenmukaisuusharkintaan perustuva maan ulkopoliittisen aseman turvaaminen."

Se ei muuta sitä tosiseikkaa, että oikeudenkäynti ruokki vuosiksi eteenpäin SDP:n ja Kekkosien välille syntyneitä jännitteitä. "Täsä ole ollut kysymys mistään oikeudenkäynnistä vaan poliittisesta näytelmästä, joka nyt on eräässä vaiheessa loppuun näytelty ja jo seuraavia näytelmiä tietysti jää odottamaan", järjestösihteeri Leskinen tiivisti tuoreeltaan sosialidemokraattien tunnot. Tannerin kohtalo teki vaikutuksen myös juuri sodasta tulleet nuorukaiseen nimeltä Mauno Koivisto. Turun sataman työkonttorin hoitajan mielestä joukot eivät unohtaneet periaatteen ja vakaumuksen miestä vankilassakaan. "Tanner on nyt suljettuna vankilaan, ei siksi, että hän olisi tehnyt jotain rikollista, vaan koska Sos.-dem. Puolue täytyy saada tavalla tai toisella osasylliseksi menneitten vuosien tapahtumiin."

Sotasyllisysoikeudenkäynnin aikana Tanner rakensi puolustuspuheistaan itselleen maailmankuvan loppuiäkseen. Ei se kovin erilainen ollut kuin siihenkään asti, mutta valinnat kirkastuivat ehdottomuuksiksi, oli sitten kysymys asioista tai ihmisistä, ja liikkumavaralle jäi entistä vähemmän tilaa. Tanner oli sodan aikana ollut pelastamassa Hella Wuolijokea maanpetoksesta langetetusta kuolemantuomiosta. Kiitollisuuttaan rouva Wuolijoki osoitti vaatimalla Tannerille ankarampaa rangaistusta ja valittamalla, että Tannerilla oli vankilassa paremmat olot kuin hänellä aikoinaan. Näin Tanner vielä vanhoilla päivilläänkin oppi ihmisistä uusia asioita. Sekä kannattajat että vastustajat saattoivat vuosia eteenpäin luottaa Tannerin ennustettavuuteen. Esimerkiksi Leskisestä saattoi uskoa ja kuulla mitä tahansa, mutta Tanner oli maamerkki, joka ei juuri liikkunut. Jopa Moskovan miehet uskalsivat myöhemmin mainita jotain myönteistä Tannerin isänmaallisuudesta, joka oli tietenkin tarkoitettu myös moitteeksi alttiimmille yhteistoimintamiehille. Valvontakomissio oli laboratorikokeissaan tullut luoneeksi elävän marttyyrin.

Tanner ei vankilasta käsin johtanut SDP:n politiikkaa. Tällaista käsitystä vastustajat kuitenkin auliisti levittivät. Ei hän aivan syrjässäkkään ollut. Vankilassa kävi paljon vierailijoita, siellä Tannerilla oli aikaa lukea ja kirjoittaa eikä seurakaan ollut tyhmemmää päästä. Poliittinen muistelmakirjallisuus olisi korkeatasoisempaa, jos johtavat poliitikot vuorollaan istuisivat linnassa. Aleksii Aaltonen ja Emil Skog SDP:sta olivat useimmin nähtyjä vieraita. Oman kertomansa mukaan Skog sai Tannerilta "hyödyllisiä neuvoja" ja poliittisia ohjeitakin. Näillä neuvoilla ja ohjeilla aseveljien ylenkatsoma Skog pysyi puolueen puheenjohtajana 11 vuotta, kunnes hänen tilalleen valittiin Tanner. Vankilasta käsin Tanner vaikutti ainakin siihen, ettei liian neuvostomyönteisinä pidettyjä Voionmaata, Wuorta tai Fagerholmia päästetty muodostamaan hallitusta vuonna 1946.

Nuoret asevelisocialistit olivat enimmäkseen sitä mieltä, että he osaavat itsekkin hoitaa asiat. Leskinen tosin kävi vankilassa pyytämässä Tannerilta kruununperimystä, mutta pyyntö oli tahdilon sekä Tannerin että Leskisen ikätovereiden mielestä. Aseveljet käyttivät Tanneria, hänen mainettaan ja kirjoituksiaan, poliittisesti tarkoituksenmukaisella tavalla. Erityisesti Varjosta miellytti Tannerin tyyli talousajattelu. Suuren yleisön silmissä kotikommunisteja vastaan suunnattu "Jo riittää!" -kampanja ja myöhemmin Fagerholmin vähemmistöhallituksen toimet vietiin lävitse "Tannerin hengessä". Tannerin itsensä mielestä aseveljet olivat joissakin suhteissa liian "nuoria ja hapuilevia".

Vaikka Tanner ja Edwin Linkomies välillä kyllästyivät vankilassa toistensa naamoihin, lähensi sotasyllisyysprosessi toisiinsa suomalaisen oikeiston ja oikeistososialidemokraatit. Kun tähän liittyi tiettyjen nuorten miesten yhteinen sotakokemus, niin ei ollut ihme, jos samat tahot löysivät toisensa myös arjen politiikassa. Fagerholmin vähemmistöhallitus syntyi syksyllä 1948 vastoin aseveljien tahtoa sillä Fagerholmin lujuuteen vieläkin luotettu, mutta kun hallitus alkoi hallita, kokoomuksen asevelisiipi tuli sille avuksi. Oikealla pantiin tyydytyksellä merkille hallituksen pontevat toimet yhteiskuntajärjestyksen ja talouden vakauttamiseksi. Koska oikeisto toivoi hallitukselle elonpäiviä, se antoi sille mahdollisuuden viedä läpi myös sosiaali- ja yhteiskuntapoliittisesti tärkeitä lakeja. Eräät uudistukset, joiden vaikutukset tuntuvat vielä tänään, pantiin alulle. Säädettiin lait työajoista, sosiaalivakuutuksesta, äitiyslomasta, lapsilisistä sekä invalidi- ja eläkeavustuksista. Merkittävä uudistus oli myös Aravalakien säätäminen. Äärivasemmistolta haluttiin viedä argumentteja ja uskottavuutta kansalaisten parissa.

Koko Fagerholmin vähemmistöhallituksen vallassaolon ajan Kekkonen oli Paasikiven paitsiossa. Paasikivi oli päättänyt olla mahdollisimman pitkään hallituksensa tukena, vaikka Moskova moitti ja Kekkonen kinttusi hallituksen työtä yhdessä kotikommunistien kanssa. Paasikiven epäluuloja Kekkosta kohtaan lisäsivät Kekkonen halut kokeilla kannatustaan jo vuoden 1950 presidentinvaaleissa. Paasikivi ei voinut kuvitella parempaa presidenttiä kuin hän itse. Hän pelasi omaa presidenttipeliään eikä voinut ymmärtää, miten Kekkonen tohti ryhtyä hänen vastaehdokkaakseen. "On merkittävä, että on sellaisia kunnianhimoisia ihmisiä, jotka pyrkivät nykyään Suomessa presidentiksi. Refl. Kyllä tämä intrigointi on tosiaan matalaa ja kurjaa. En olisi luullut maalaisliittolaisista ja Kekkosesta näin huonoa", Paasikivi valitti päiväkirjalleen."

Paasikiven ja sosialidemokraattien suhteet lämpenivät sitä mukaa kun Paasikiven ja Kekkonen suhteet viilenivät. Vankilasta vapautettu Tanner innostui myös presidenttipelistä. Vaikka Tanner elämänsä loppuun asti piti Paasikiveä "polkupyöräilijänä" - polkevat alla olevia ja kumartavat eteenpäin - hän katsoi, että SDP:n tulee siinä tilanteessa tukea Paasikiveä, joka "virheistään huolimatta on aina katsonut mielestään Suomen parasta". Kekkonen oli Tannerille "poliittinen korkeushyppääjä ja tuuliviiri". Sosialidemokraattien kekkosvastainen kampanja oli massiivinen ja keinoja kaihtamaton. Kekkonen naisjutut ja viinankäyttö olivat vahvasti esillä. Nyt aseveljet puolustivat myös Fagerholmin hallitusta ja Suomen sisäpoliittista koskemattomuutta. Sanoman kiteytti Suomen Sosialidemokraatti, joka julisti: "Älä nuku - tai herää Kekkoslovakiassa."

Kimmo Rentola on tullut siihen tulokseen, että Neuvostoliitto oli tosimelessä suunnittelemassa presidentinvaihdoista jo 1950. Vaaleissa se ei onnistuisi, joten Paasikivi piti saada itse luopumaan. Sitä hän jo harkitsi, mutta huomasi sitten Moskovan juonen ja pysyi lujana. Paasikivi ymmärsi, että Kekkonen oli Tehtaankadun ehdokas. Niinpä vanha presidentti valintansa päivänä piruli Kekkoselle halunneensa välttää "precedenssitapauksen", että kommunistit saavat määrätä presidentist kertaa Paasikivi tarkoitti Tehtaankadun kommunisteja.

Sotasyllisysoikeudenkäynnin vaikutus säilyi suomalaisen oikeiston ja oikeistososialidemokratian kollektiivisessa muistissa pitkään. Useimmilla puolueilla oli omat "sotasylliset" marttyyrinsä, myös maalaisliiton oikeistolla. Muut tuomitut katosivat eri syistä poliittisesta elämästä, mutta Tanner hakeutui takaisin ja haki hyvitystä. Hän alkoi saada kulttihahmon piirteitä. Neljäkymmentäluvun lopulla oikeistososialidemokratia saavutti voittoja, jotka operaatioina olivat näyttäviä ja tunteisiin vetoavia. Komein tempu oli aseveljien keväällä 1948 simuloima kommunistien vallankaappausyritys, joka viimeistään sotki kotikommunistien suunnitelmat, jos sellaisia oli ollut. Kommunistien vyörytys työpaikoilla torjuttiin, Valpo puhdistettiin

kommunisteista ja Hella Wuolijoen Yleisradio pelastettiin eduskunnan haltuun. Voidaan tietenkin väittää, että ne olivat Pyrroksen voittoja, jotka vain lujittivat Kekkonen asemaa Neuvostoliiton luottomiehenä. Osaltaan ne kuitenkin ylläpitivät monen suomalaisen uskoa kansallisiin vaikutusmahdollisuuksiin. "Suomettumisenkin" viivästyä monilla vuosilla.

Koska voittajat kirjoittavat historian, on tannerilaisia sosialidemokraatteja lähihistoriassa usein käsitelty kuin potilaskertomuksen kiusallista tulehdusta, joka onnistuttiin karvailla lääkkeillä kukistamaan ennen kuin tauti ehti tehdä pahempaa vahinkoa. Kokemukset vaaran vuosilta kuitenkin ikään kuin koteloituivat ja odottivat sopivaa purkautumistietä. Fagerholmin hallituksen reippaat otteet muuttuivat osaksi oikeistososialidemokratian sankaritarustoa, jolla oli vaikutusta äänestäjien käyttäytymiseen vuosikymmeniksi eteenpäin. Vaikka tannerilaisuus lopulta ajautui poliittiseen umpikujaan, se ei lakannut vaikuttamasta pinnan alla. Kekkonen voitto vuoden 1956 presidentinvaaleissa oli niukkaakin niukempi. Joukot eivät seuranneetkaan johtajia, kun oppositio päätti perustaa oman puolueen, TPSL:n. Eivät läheskään kaikki SDP:n potentiaaliset äänestäjät vuonna 1968 totelleet puolueen vetoamusta äänestää Kekkonen. Kun Koivisto 1960-luvun lopulla tuli yleiseen tietoisuuteen, alettiin Tannerin takkia sovitella hänen ylleen. Oppinut mies, talousmies, osuuskauppamies, yhtäläisyyksiä tuntui löytyvän. Vuoden 1982 vaaleissa tukahdutetun tannerilaisuuden pulloon säilötty henki pääsi irralleen. Sitä puhtia siirtyi SDP:lle ja Koivistolle korkojen kanssa, vaikka sillä ei edelleenkään sopinut elämöidä. Olihan Kekkonen vielä keväällä 1981 varoitellut Kalevi Sorsaa uhkarohkeudesta, kun tämä aikoi muistella Tanneria myönteisesti.

Kun Tanner keväällä 1966 kuoli, Kekkonen oli ollut jo kymmenen vuotta Suomen tasavallan presidentti. Hautajaisissa Helsingin vanhassa kirkossa olivat läsnä Suomen ja Ruotsin pääministerit, Johannes Virolainen ja Tage Erlander, sekä edustava joukko valtiollisen elämän vaikuttajia ja Tannerin puoluetovereita. Yksi merkittävä suomalainen oli joukosta poissa - Kekkonen. Hän oli Lapissa hiihtämässä. Tasavallan presidentin seppeleen laski arkulle presidentin ensimmäinen adjutantti.

Suuri epäsope ulottui kuolon tuolle puolen. Tannerin ja Kekkonen suotuisasti alkaneen lyhyen liiton hajoitti Neuvostoliitto.